

DARIUSZ KWIATKOWSKI
Archiwum PAN w Warszawie

MIEJSCE ARCHIWUM PAN W STRUKTURZE POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Polska Akademia nauk powstała w 1952 roku w wyniku uchwał obradującego rok wcześniej w Warszawie Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej. Jako placówka, przed którą postawiono niezwykle ambitne zadanie planowania i koordynowania badań naukowych w naszym kraju, działała na zupełnie innych zasadach, niż wcześniej istniejące instytucje życia naukowego w Polsce – choćby Towarzystwo Naukowe Warszawskie czy Kasa Popierania Nauki Polskiej im. Józefa Mianowskiego. Bardzo szybko stało się oczywiste, że tak ważna i złożona organizacja, jaką bez wątpienia jest Polska Akademia Nauk, nie może istnieć, nie zabezpieczywszy należycie swoich najcenniejszych zbiorów, których wartość dla naszego dziedzictwa narodowego jest wręcz bezcenna. Odpowiednie decyzje, z inicjatywy prof. Henryka Jabłońskiego i później prof. Zygmunta Kolankowskiego zostały więc podjęte i już pod koniec 1953 r. rozpoczęło działalność Archiwum PAN.

Od początku swego istnienia jest to niezwykła placówka, stojąca gdzieś pośrodku między instytucją realizującą typowe zadania archiwalne, jak gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczanie i udostępnianie materiałów archiwalnych, swego rodzaju archiwum centralnym dla wszystkich instytucji znajdujących się w sieci archiwalnej PAN¹, a zwykłą jednostką naukową, z własną Radą Naukową, realizującą ambitne, również międzynarodowe projekty badawcze.

Co gromadzi APAN? W uchwale powołującej placówkę² wymienione zostały trzy grupy akt, które są szczególnie interesujące dla tego archiwum.

1 – wszelkie materiały archiwalne przejęte przez Polską Akademię Nauk po zlikwidowanych w związku z jej powstaniem instytucjach naukowych i administracyjnych;

2 – materiały archiwalne władz Polskiej Akademii Nauk oraz podległych jej instytucji;

3 – materiały archiwalne obrazujące dzieje nauki polskiej, jak: rękopisy prac naukowych, materiały bibliologiczne i bibliograficzne dotyczące wybitnych uczonych polskich itp.

---

¹ zob. uchwała nr 167/53 Sekretariatu Naukowego Prezydium PAN z dn. 1 grudnia 1953 w sprawie utworzenia i organizacji Archiwum Polskiej Akademii Nauk.

² tamże

Co ciekawe, tak wyznaczone trzy duże grupy materiałów archiwalnych stanowią do dziś podstawę podziału zasobu APAN na trzy działy: I – akt towarzystw i innych instytucji naukowych, II – akta Polskiej Akademii Nauk i jej placówek, III – spuścizny uczonych polskich.³

Już kilka miesięcy po utworzeniu APAN Sekretarz Naukowy PAN powołał Komisję Oceny Zakupów Archiwaliów Archiwum PAN, w skład której – co warto podkreślić - weszli przedstawiciele wydziałów oraz pokrewnych placówek PAN. Obecnie członków komisji powołuje dyrektor Archiwum w uzgodnieniu z Radą Naukową, a intensywność jej prac została ograniczona ze względu na brak środków finansowych na zakup materiałów archiwalnych.

Na początku zasób aktowy APAN liczył ok. 12 mb akt, a stan osobowy zamykał się liczbą dwóch pracowników bez przeszkolenia archiwalnego.⁴ Jednak, mimo trudności lokalowych i finansowych, ta maleńka placówka zaczyna błyskawicznie rosnąć zajmując coraz istotniejsze miejsce w strukturze Polskiej Akademii Nauk. Już roku 1955 utworzono Oddział APAN w Krakowie (obecnie przekształcony w samodzielne Archiwum Nauki PAN i PAU), rok później zorganizowano oddział w Poznaniu, a w 1974 – w Katowicach z siedzibą w Zabrze (obecnie w Wodzisławiu Śląskim).

Rok 1961 zamyka się już 560 mb akt, by obecnie osiągnąć imponującą liczbę ponad 2 tys. mb, w tym 500 spuścizn uczonych polskich.

Tak duży zasób musi być oczywiście odpowiednio opracowany. Znaczący wkład w rozwój metodologii archiwalnej wniosło Archiwum PAN już w 1959 r., kiedy to w pierwszej samodzielnej publikacji APAN przedstawiono projekt wytycznych opracowania archiwalnego spuścizn rękopiśmiennych. Ostateczny kształt wytyczne te przybrały w roku 1990⁵ i od tej pory stały się cenną pomocą przy opracowywaniu archiwów osobistych zarówno w placówkach Akademii, jak i poza nią. Dodajmy, że doskonalenie metod porządkowania spuścizn po uczonych jest ciągłym przedmiotem zainteresowania pracowników Archiwum PAN⁶, a od roku 1979 w Archiwum działa Komisja Metodyczna, dokonująca oceny tworzonych w APAN normatywów.

Obecnie Archiwum PAN poszczycić się może 26 tysiącami zdjęć, ponad 3 mln klatek mikrofilmów, prawie tysiącem medali czy kolekcją ok. 1200 map. Integralną częścią placówki jest pracownia konserwacji, zatrudniająca absolwentki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Do zasobu stworzono

³ Przewodnik po zasobie Archiwum PAN, red.. H. Krajewska, A. Kulecka, Warszawa 1999.

⁴ por. Z. Kolankowski, *Organizacja i praca Archiwum Polskiej Akademii Nauk 1953-1961*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 5, 1962, s. 4-13.

⁵ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolankowski, Warszawa 1990, oraz H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Prace metodyczne nad ustaleniem zasad porządkowania spuścizn archiwalnych*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 33, 1990, s. 1-10.

⁶ zob. np. A. Kulecka, *Podstawowe problemy opracowywania spuścizn po uczonych w Archiwum PAN w ciągu ostatniej dekady (1991-1999)*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 41, 2000, s. 3-13.

obszerny aparat wyszukiwawczy, obejmujący kartoteki, katalogi, indeksy i zestawienia.

Cała ta różnorodna działalność związana z gromadzeniem, opracowywaniem, przechowywaniem, zabezpieczaniem i udostępnianiem nie wyczerpuje zadań nałożonych na Archiwum PAN. Duży blok zagadnień stanowią kwestie związane z kształtowaniem narastającego zasobu aktowego PAN. Już w roku 1958, jak pisze prof. Kolankowski „na podstawie porozumienia pomiędzy Polską Akademią Nauk a Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych ustalony został zakres właściwości Archiwum PAN, jako wyłączzonego na mocy odpowiednich przepisów prawnych z sieci archiwów państwowych podległych NDAP”⁷, co oznaczało de facto powierzenie na wieczyste przechowywanie zasobu aktowego Akademii jej Archiwum. Ten zaszczytny obowiązek przysporzył Archiwum wiele pracy. Nie dość, że należało stworzyć normatywy postępowania z dokumentacją dla wielu komórek Sekretariatu Administracyjnego PAN – co przy znacznym współudziale Archiwum udało się już w 1962 r. – to w dalszej perspektywie ta sama praca musiała zostać wykonana dla dziesiątek jednostek organizacyjnych PAN: instytutów, zakładów itp.⁸

Kontrole postępowania z dokumentacją rozpoczęły się równocześnie z całym cyklem konferencji szkoleniowych, wykładów i kursów organizowanych przez Archiwum PAN dla pracowników placówek Akademii. W latach 1962-1963 do Archiwum kierowano opracowane przez jednostki organizacyjne PAN wykazy akt, gdzie po dokonaniu niezbędnych poprawek sukcesywnie je zatwierdzano. Wydaje się, że w roku 1964 większość placówek Akademii dysponowała poprawnie skonstruowanymi i zatwierdzonymi przez APAN instrukcjami kancelaryjnymi i wykazami akt, nie wszędzie jednak zostały one wprowadzone w życie.

Archiwum PAN nie ustaje w dążeniach do uporządkowania tego obszaru działalności Akademii – organizacja konferencji szkoleniowych⁹, łączenie kontroli archiwów w placówkach z prelekcjami instruktazowymi, tworzenie zestawień aktualnie obowiązujących przepisów postępowania z dokumentami w PAN¹⁰, opracowywanie wzorcowych instrukcji kancelaryjnych i wykazów akt – wszystko to ma pomóc i niewątpliwie pomaga w doskonaleniu

---

⁷ Z. Kolankowski, op. cit., s. 5.

⁸ por. np. M. Wrzowska, *Opieka nad zasobem aktowym PAN*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 11, 1968, s. 3-13, czy też, *Nadzór Archiwum PAN nad zasobem archiwalnym Polskiej Akademii Nauk w latach 1953-1983*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 27, 1986.

⁹ największe z nich odbyły się w latach 1962, 1963, 1983, 2003

¹⁰ np. *Zbiór przepisów o postępowaniu z dokumentacją aktową w Polskiej Akademii Nauk*, oprac. M. Wrzowska, Warszawa, 1979.

postępowania z dokumentacją we wszystkich placówkach Akademii, jednak nie ma to pozostać tu jeszcze do zrobienia¹¹.

Po uchwaleniu ustawy archiwalnej w 1983 r. Archiwum PAN otrzymało od NDAP stałe powierzenie gromadzenia i przechowywania materiałów archiwalnych Polskiej Akademii Nauk¹². W 2002 r. powierzenie to, w związku ze zmianą statutu organizacyjnego APAN, zostało przekonstruowane w taki sposób, że teraz nadzór nad placówkami Akademii pełnią jednocześnie Archiwum PAN i archiwa państwowe. W obecnej chwili jednostki organizacyjne Polskiej Akademii Nauk są kontrolowane w zakresie postępowania z dokumentacją zarówno przez archiwa państwowe jak i przez Archiwum PAN, muszą – przed zatwierdzeniem i uzgodnieniem z dyrektorem właściwego archiwum państwowego swych przepisów kancelaryjno archiwalnych – uzyskać opinię dyrektora Archiwum PAN, a na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej zobowiązane są uzyskać zgodę dyrektora właściwego archiwum państwowego, jednak za pośrednictwem dyrektora APAN¹³.

Archiwum Akademii nadal więc sprawuje kontrolę nad kształtowaniem zasobu archiwalnego macierzystej placówki, tak, jak zostało do tego powołane.

Trzecia grupa zadań, stawianych przed Archiwum PAN, wiąże się z faktem, że jest to placówka naukowa i obowiązek prowadzenia działalności naukowej został zapisany w jej statucie. Bezpośredni nadzór nad działalnością APAN sprawuje, z upoważnienia Prezesa PAN, Przewodniczący Wydziału I Nauk Społecznych PAN. Archiwum, jak każda placówka naukowa Akademii, posiada własną Radę Naukową. W pierwszych latach istnienia jednostki funkcję tę pełnił Komitet Historii Nauki przy Prezydium PAN, obecnie zaś Rada składa się z 16 członków, w tym 13 przedstawicieli innych placówek naukowych wybieranych spośród osób z tytułem naukowym lub stopniem doktora habilitowanego, oraz 3 przedstawicieli archiwum PAN. Skład Rady Naukowej powołuje Przewodniczący Wydziału I Nauk Społecznych PAN. Regularnie odbywają się kolegia dyrekcji, wewnętrzne spotkania i narady naukowe, obraduje komisja metodyczna.

Praktycznie od początku swego istnienia Archiwum realizuje projekty badawcze. Skupiają się one na historii nauki 19 i 20 wieku, np. badania źródłoznawcze materiałów do dziejów warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; rejestracja „pozostałych odpisów i ewentualna częściowa rekonstrukcja zniszczonych w czasie wojny zbiorów archiwalnych, w

---

¹¹ zob. I.Kwiatkowska, *Zagadnienia kontroli postępowania z dokumentacją w placówkach Polskiej Akademii Nauk* [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, T. I, Toruń 2002, s. 229-237.

¹² zob. pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych znak PO-55-1/84 z dn. 24 października 1984.

¹³ zob. Decyzja nr 31/02 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dn. 5 grudnia 2002 w sprawie zarządzania dokumentacją w jednostkach i komórkach archiwalnych Polskiej Akademii Nauk.

szczegółności rapperswilskich”¹⁴; prace badawcze dotyczące krakowskich środowisk naukowych, rozwoju nauki wielkopolskiej; niezwykle ambitny projekt stworzenia centralnego inwentarza materiałów źródłowych do dziejów nauki i techniki polskiej. W latach późniejszych projekty badawcze zostały rozszerzone o przedsięwzięcia realizowane wspólnie z partnerami krajowymi oraz zagranicznymi – uniwersytetami, instytutami, archiwami naukowymi, ze szczególnym uwzględnieniem archiwów Akademii Nauk, np.: Polsko-ukraińskie związki literackie i naukowe 19 i 20 w., polsko-białoruskie relacje kulturowe i naukowe, polskie środowisko w Dorpacie, polscy uczeni w Rosji i wiele innych¹⁵. Ponadto pracownicy APAN publikują rezultaty swych indywidualnych prac badawczych, m. in. z historii prawa, z zakresu językoznawstwa, z dziejów myśli społecznej w Polsce, metodologii archiwalnej, historii protestantyzmu i innych.

Archiwum PAN organizuje i samo uczestniczy w konferencjach naukowych w kraju i za granicą. Do najciekawszych, zorganizowanych przez APAN, należy niewątpliwie międzynarodowa konferencja „Archiwa naukowe w procesie integracji europejskiej”, która odbyła się w Warszawie w 1999 r., czy Seminarium 2003 – spotkanie zorganizowane w związku z pracami Międzynarodowej Rady Archiwalnej, której APAN jest członkiem od 2001 r. a dyrektor Archiwum, dr Hanna Krajewska, od 2004 zasiada w jej władzach.

Wyniki prac badawczych Archiwum Akademii publikowane są m.in. w Biuletynie Archiwum PAN, roczniku ukazującym się od 1959r. Z działalnością naukową Archiwum ściśle łączy się działalność popularnonaukowa. APAN nie tylko prezentuje swe zbiory na wystawach poświęconych historii nauki i szerzej – kultury polskiej, ale równie aktywnie włącza się w działalność popularyzatorską samej Akademii – wspomnieć można choćby bardzo duży wkład, jaki wniosło Archiwum w uroczystości obchodów 50-lecia istnienia Polskiej Akademii Nauk.

„Archiwum Polskiej Akademii Nauk ma swoje miejsce na mapie kulturalnej i naukowej naszego kraju oraz krajów sąsiednich, na mapie całej światowej respublica litterarum”, powiedział Aleksander Gieysztor w czasie obchodów 20-lecia Archiwum PAN¹⁶. Wydaje się, że po kolejnych 30 latach słowa te jeszcze lepiej określają miejsce Archiwum PAN w strukturze Akademii, czy szerzej – w polskim życiu naukowym.

¹⁴ Z. Kolankowski, op. cit., s. 11.

¹⁵ por. D. Kwiatkowski, *Dzieje współpracy międzynarodowej Archiwum Polskiej Akademii Nauk* [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, T. I, Toruń 2002, s. 265-276.

¹⁶ A. Gieysztor, *20 lat pracy Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, Biuletyn Archiwum PAN, nr 17, 1974, s. .